

ԿՐԻՄԻՆԱԼՈԳԻԱ

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՆՑԱԳՈՐԾԻ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ՏԻԳՐԱՆ ՄԻՍՈՆՅԱՆ

Երիտասարդ հանցագործների հոգեբանական առանձնահատկությունները բացահայտելու համար կարևոր է ուսումնասիրել հանցագործ և օրինապաշտ երիտասարդներին բնորոշ ընդհանուր և տարբերիչ գծերը: Ընդհանրապես, երիտասարդությունն անձի համար անցումային շրջան է, որը բնութագրվում է իր հակասականությամբ և անհանդուրժողականությամբ¹: Երիտասարդ տարիքում ամրապնդվում և կայունանում են անձի արժեքային կողմնորոշումները: Երիտասարդի մեջ ձևավորվում է պահանջմունքների, բարոյաիրավական հայացքների, աշխարհընկալման մի համակարգ, որն առավել հաստատուն է և կարծրացած: Արդեն ձևավորված արժեքային համակարգը ազդում է երիտասարդի վարքագծի վրա ինչպես առօրյա գործունեության ընթացքում, այնպես էլ բարդ իրադրություններում: Փաստորեն, անհատի արժեքային կողմնորոշիչները ուղղորդում են նրա գործունեությունը սոցիալական միջավայրում, նպաստում են նրա առավել ընդունելի և օգտակար վարքագծի ընտրությանը²:

Կենսական, մշակութային արժեքները յուրացնելը և ներքին հոգեբանական վերլուծության ենթարկելը հույժ կարևոր են երիտասարդի համար: Այս առումով արդիական է օրինապահ երիտասարդների և հանցանք կատարած երիտասարդների արժեքային կողմնորոշումների ուսումնասիրությունը: Արժեքային համակարգը պայմանականորեն տարանջատվում է երկու մասի՝ արժեք-նպատակներ և արժեք-միջոցներ: Արժեք-նպատակները անձի համոզմունքն են այն բանում, որ տվյալ նպատակն արժանի է և կարևոր, որպեսզի ինքը դրան ձգտի և հասնի, իսկ արժեք-միջոցները այս կամ այն նպատակին հասնելու համար (կամ կոնկրետ իրադրությունում) տվյալ վարքագծի նախընտրելի ձևն են³: Պետք է ասել, որ արժեք-նպատակներն ավելի հաստատուն են ու կայուն և ցույց են տալիս տվյալ անձի ընդհանուր ուղղվածությունը: Երիտասարդների հանցավոր վարքագծի պատճառները բացահայտելու համար պակաս կարևոր չէ նաև վերջիններիս արժեք-միջոցների համակարգի ուսումնասիրությունը, քանզի արժեք-միջոցներն առավել

¹ Տե՛ս Сапогова Е. Е. Психология развития человека. М., 2001, էջ 374:

² Տե՛ս «Курс советской криминологии». М., 1985, էջ 354:

³ Տե՛ս Մ. Վ. Առաքելյան, Ա. Հ. Գաբուլյան, Ա. Ռ. Մարգարյան, Կրիմինոլոգիական հետազոտությունների մեթոդիկա, Եր., 2001, էջ 160:

մեծ ազդեցություն ունեն անձի վարքագծի վրա և ընդհանրապես վարքագծի նորմի վերածվելու միտում ունեն⁴:

Օրինապահ և հանցանք կատարած երիտասարդների արժեքային կողմնորոշումների՝ Մ. Ռոկիչի մեթոդով կատարված մեր ուսումնասիրությունը⁵ ցույց տվեց, որ նրանց արժեքային կողմնորոշումները էականորեն տարբերվում են միմյանցից, ինչը թերևս օրինաչափ է: Այս տարբերություններն առավել ցայտուն երևում են ստորև բերվող աղյուսակում:

Աղյուսակ 1

Օրինապահ և հանցանք կատարած երիտասարդների արժեք-նպատակները

ԱՐԺԵՔ-ՆՊԱՏԱԿՆԵՐ			
Օրինապահ երիտասարդներ		Հանցանք կատարած երիտասարդներ	
Արժեք	Գործակից	Արժեք	Գործակից
Ընտանեկան երջանիկ կյանք	51.2	Ազատություն	30.7
Նյութապես ապահով կյանք	28.1	Հետաքրքիր աշխատանք	28.5
Լավ և հավատարիմ ընկերներ	23.9	Ընտանեկան երջանիկ կյանք	28.1
Հարգանք վայելել շրջապատում	22.7	Նյութապես ապահով կյանք	26.3
Հետաքրքիր աշխատանք	19.8	Հարգանք վայելել շրջապատում	22.9
Ազատություն	17.5	Լավ և հավատարիմ ընկերների առկայություն	22.5
Ուրիշների երջանկություն	15.3	Զվարճանք	17.9
Զվարճանք	14.3	Ինքնավստահություն	15.2
Ինքնավստահություն	14.2	Ուրիշների երջանկություն	14.1

⁴ Տե՛ս **Саркисов Г. С.** Объект индивидуального профилактического воздействия в теории предупреждения преступности. Ер., 1985, էջ 55:

⁵ Հետազոտությունը կատարվել է 102 օրինապահ երիտասարդների և 74 դատապարտյալների մասնակցությամբ:

Ինչպես տեսնում ենք, տեղ գտած արժեքներից ոչ մեկը օրինապահ և հանցանք կատարած երիտասարդների շրջանում նույն հորիզոնականում չէ: Օրինապահ երիտասարդների համար առաջնային արժեք է երջանիկ ընտանեկան կյանքը, որը դատապարտյալների շրջանում զբաղեցնում է երրորդ հորիզոնականը: Հետաքրքրական է, որ երջանիկ ընտանեկան կյանքը օրինապահ երիտասարդների շրջանում ունի շատ բարձր գործակից (51.2), որն ակնհայտորեն վկայում է, որ այս արժեքը հույժ կարևոր է երիտասարդների համար: Հանցանք կատարած երիտասարդների արժեքային համակարգում առաջին տեղը զբաղեցնում է ազատությունը, ինչը ազատությունից զրկված մարդու համար բնական է, սակայն, ինչպես տեսնում ենք, այլ արժեքների համեմատ այն չունի արտահայտված գերակայություն, ինչը վկայում է այն մասին, որ հետաքրքիր աշխատանքը, երջանիկ և նյութապես ապահով կյանքը ևս կարևոր ու առաջնային են հանցանք կատարած երիտասարդների համար: Հատկանշական է, որ ուրիշների երջանկությունը հանցանք կատարած երիտասարդների արժեքային համակարգում զբաղեցնում է վերջին տեղը, ինչը վկայում է նրանց մեջ եսասիրության գերակայության մասին: Այս առումով ուշագրավ է այն հանգամանքը, որ օրինապահ երիտասարդների համար ուրիշների երջանկությունը զբաղեցնում է յոթերորդ հորիզոնականը, ինչը ևս բացասական երևույթ է և խոսում է նոր սերնդի մեջ նեղ անձնային կողմնորոշումների արտահայտվածության մասին:

Հանցանք կատարած երիտասարդների արժեքային համակարգում առաջնային տեղ է զբաղեցնում նաև հետաքրքիր աշխատանքը, ինչը վկայում է, որ նրանք առավել սուր են զգում դրա պակասը: Հանրապետության տնտեսական վիճակը, հասարակական արժեքների մեծ մասի խեղումը մեծ թափ հաղորդեցին գործազրկությանը, որը հանցավորություն ծնող կարևորագույն գործոններից է: Թե՛ օրինապահ և թե՛ հանցանք կատարած երիտասարդների մեջ ինքնավստահության ցածր ցուցանիշները, մեր կարծիքով, պայմանավորված են վերջին տարիների բացասական քաղաքական գործընթացներով, որի հետևանքով հասարակության անդամների մեծ մասի մեջ առկա են հուսալքվածություն և սթրեսային վիճակներ, վատ, անբարենպաստ ապագայի կանխատեսում:

Էական տարբերություններ կան նաև օրինապահ և հանցանք կատարած երիտասարդների արժեք-միջոցներում: Նշված տարբերությունները երևում են ստորև բերվող աղյուսակում:

Օրինապահ և հանցանք կատարած երիտասարդների արժեք-միջոցները

ԱՐԺԵՔ-ՄԻՋՈՑՆԵՐ			
Օրինապահ երիտասարդներ		Հանցանք կատարած երիտասարդներ	
Արժեք	Գործակից	Արժեք	Գործակից
Կրթվածություն	30.5	Կարգապահություն	30.3
Պատասխանատվություն	27.1	Կրթվածություն	25.9
Ազնվություն	24.3	Պատասխանատվություն	25.3
Կարգապահություն	22.9	Անկախություն	25.1
Անկախություն	19.2	Կյանքի նկատմամբ բարձր պահանջմունքներ	19.9
Ինքնատիրապետում	18.9	Ինքնատիրապետում	18.4
Նրբազգացություն	16.3	Ազնվություն	17.3
Հանդուրժողականություն	15.5	Հանդուրժողականություն	15.9
Կյանքի նկատմամբ բարձր պահանջմունքներ	15.2	Նրբազգացություն	13.2

Օրինապահ երիտասարդների կողմից կրթությանը առաջնային տեղ տալը բնական է, քանզի այն հասարակության զարգացման հիմնական գրավականներից է: Կրթվածությունը դատապարտյալների մեջ զբաղեցնում է երկրորդ հորիզոնականը: Այստեղ ակնհայտ է, որ նրանք առավել սուր են զգում կրթության պակասը, որը օբյեկտիվ կամ սուբյեկտիվ պատճառներով բավարար չափով չեն ստացել: Հանցանք կատարած երիտասարդների կողմից արժեք-միջոցների համակարգում կարգապահությանը առաջնային տեղ հատկացնելն ըստ էության պայմանավորված է նրանց՝ ուղղիչ հիմնարկում գտնվելու հանգամանքով, ուր կարգապահությունը քիչ թե շատ նորմալ կենսապայմաններ ապահովելու միակ հնարավորությունն է: Օրինապահ երիտասարդների արժեք-միջոցների համակարգում առաջնային տեղ է զբաղեցնում պատասխանատվության զգացումը, ինչը դրական երևույթ է: Բարձր պատասխանատվությունը երիտասարդների ապագա հաջող աշխատանքի և առաջխաղացման գրավականն է, ինչն օգտակար է թե՛ անձամբ իրենց և թե՛ ողջ հասարակության համար: Հետաքրքրական է, որ պատասխանատվությունը հանցանք կատարած երիտասարդների շրջա-

նում ևս բարձր տեղ է զբաղեցնում (երրորդ): Սակայն այս դեպքում սա առավել շատ ցանկություն է, քան իրատեսական մոտեցում, քանի որ, մեր կարծիքով, պատասխանատվությանը նման բարձր տեղ հատկացնելով, դատապարտյալները արտահայտում են իրենց ավստանքը, զոջումը, որ ժամանակին չեն դրսևորել բարձր պատասխանատվության զգացում իրենց ընտանիքի, ընկերների կամ ողջ հասարակության նկատմամբ, ինչը հանգեցրել է անբարենպաստ հետևանքների: Ազնվությունը օրինապահ երիտասարդների համար որպես արժեք երրորդն է, իսկ հանցանք կատարած երիտասարդների համար՝ յոթերորդը: Սա վկայում է դատապարտյալների արժեքային համակարգում առկա լրջագույն թերությունների, կենսական տարբեր իրադրություններում խաբեություն, խարդախություն, տարբեր բնույթի անազնիվ և անպարկեշտ արարքներ կատարելու հնարավորության մասին: Անկախությունը դատապարտյալների արժեք-միջոցների համակարգում զբաղեցնում է չորրորդ տեղը, որը խոսում է երիտասարդների դեռևս ոչ բավարար հարմարվածության, ինչպես նաև մտածելակերպում ու գործողություններում այլ անձանցից կախվածության մասին: Օրինապահ երիտասարդների արժեք-միջոցների համակարգում անկախությունը զբաղեցնում է հինգերորդ տեղը, որի պատճառները, մեր կարծիքով, նույնն են, ինչ հանցանք կատարած երիտասարդների պարագայում: Տարօրինակ է, որ կյանքի նկատմամբ բարձր պահանջներ ներկայացնելը օրինապահ երիտասարդների մեջ զբաղեցնում է վերջին հորիզոնականը, իսկ հանցանք կատարած երիտասարդների մեջ՝ հինգերորդը: Կարծում եմ, որ օրինապահ երիտասարդները ոչ թե չունեն կյանքի նկատմամբ բարձր պահանջներ, այլ ստեղծված անբարենպաստ պայմաններում չեն տեսնում այդ պահանջների իրականացման հնարավորությունը, իսկ դատապարտյալների մեջ այս արժեքի համեմատաբար բարձր գործակիցը պայմանավորված է վերջիններիս խեղաթյուրված պահանջունքներով և դրանք ի կատար ածելու համար ցանկացած քայլի (այդ թվում՝ և հանցավոր) դիմելու պատրաստակամությամբ: Ուսումնասիրված երկու խմբերում ինքնատիրապետումը և հանդուրժողականությունը միևնույն մակարդակում են, ինչը, սակայն, առավել քան տարօրինակ է: Հանցանք կատարած երիտասարդների հանդուրժողականության և ինքնատիրապետման մասին խոսելիս որևէ մեկի մտքով անգամ չի կարող անցնել, որ դրանք նույն մակարդակի վրա են, ինչ օրինապահ երիտասարդներինը: Այստեղ, մեր կարծիքով, դատապարտյալները հարցերին անազնիվ են պատասխանել և փորձել են իրենց ներկայացնել առավել շահեկան դիրքերից: Նրբանկատությունը հանցանք կատարած երիտասարդների մեջ վերջին տեղում է, ինչը, կարծում ենք, օրինաչափ է, սակայն տարօրինակ է, որ օրինապահ երիտասարդների շրջանում այն վեցերորդ տեղում է: Այս հանգամանքը անհանգստացնող է, քանի որ մեր ժողովուրդը հնուց ի վեր աչքի է

ընկել իր հոգատարությամբ, նրբագացությամբ, դիմացինին օգնելու, նրա ցավը հասկանալու կարողությամբ, և այժմ օրըստօրե ներթափանցող օտար մշակույթների ազդեցությամբ ազգային այս կարևորագույն հատկանիշի թուլացումը տազնապ է հարուցում:

Երիտասարդ հանցագործների հոգեբանական առանձնահատկությունների մեջ կարևոր տեղ ունի նրանց հոգեբանական օտարումը: Կարելի է ասել, որ հանցավոր վարքագիծն ունի միասնական և գլխավոր սկզբնաղբյուր, և դա հենց անձի օտարումն է հասարակությունից, որի հիմքերը դրվում են մանուկ հասակում, երբ երեխան զրկված է լինում սիրուց, հոգատարությունից և խնամքից⁶:

Կրիմինալոգիական և հոգեբանական հետազոտությունները ցույց են տվել, որ հանցագործների մեծ մասը կարծես հեռացել, օտարացել է հասարակությունից, սոցիալական տարբեր խմբերից (ընտանիք, ընկերական, աշխատանքային շրջապատ և այլն), կամ էլ էապես թուլացել են այդ խմբերի հետ կապերը: Այս ամենը ձևավորում է հանցավոր վարքագծի ինքնատիպ մոտիվացիա, կենսական տարբեր իրադրություններում կանխորոշված գործունեության ստերեոտիպ⁷: Հանցագործի, հատկապես կրկնահանցագործ անձի հակահասարակական վարքագծի ակունքները պետք է փնտրել նրա կյանքի սկզբնական շրջանում, երբ սկսում է անձի որպես հասարակական էակի ձևավորումը: Դա առաջին հերթին վերաբերում է ընտանիքին, ուր սկսվում է անձի սոցիալականացումը, քանի որ ընտանիքն է անձի առաջնային, սկզբնական միկրոմիջավայրը⁸: Պետք է նշել նաև, որ անձի կատարած արարքների բնույթը պայմանավորված է ոչ թե նրա կենսաբանական առանձնահատկություններով, որոշակի միջավայրի կարճաժամկետ կամ տևական ազդեցությամբ, այլ նրա անցած ողջ կենսական ուղիով, ապրելակերպով և գիտակցությամբ⁹: Այս առումով հույժ կարևոր է պարզել այն պատճառներն ու պայմանները, որոնք անձի մեջ առաջ են բերում հոգեբանական օտարում, որն էլ հետագայում ազդում է նրա կենսական ուղու վրա՝ տարբեր իրադրություններում երիտասարդի կողմից հակահասարակական և հակաբարոյական վարքագծի պատճառ դառնալով: Որպես կանոն՝ անձի հոգեբանական օտարումը սկիզբ է առնում մանուկ հասակից, երբ ծնողները (հատկապես մայրը) երեխայի հետ հուզական շփումներ չեն հաստատում, վանում են նրան, որի հետևանքով երեխայի մեջ ձևավորվում են անպաշտպանվածության և տազնապայսության զգացումներ, ինչը հետագայում կարող է վերած-

⁶ Տե՛ս **Антонян Ю. М., Еникеев М. И., Эминов В. Е.** Психология преступника и расследования преступлений. М., 1996, էջ 19:

⁷ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 61:

⁸ Տե՛ս **Карпец И. И.** Наказание: Социальные, правовые и криминологические проблемы. М., 1973, էջ 243-244:

⁹ Տե՛ս **Кудрявцев В. Н.** Причинность в криминологии. М., 1968, էջ 22-23:

վել անձնային առանձնահատկության¹⁰: Էմպիրիկ հետազոտությունները ցույց են տվել, որ տագնապայնությունը, շրջապատի թշնամանքի զգացումը ընկած են բազմաթիվ բռնի և խուլիզանական արարքների հիմքում, որոնք գենետիկորեն կապված են անձի հոգեբանական օտարման հետ: Այս հանգամանքով է բացատրվում այն փաստը, որ բռնի և շահադիտական հանցագործություններից շատերը կատարվում են այդքան հեշտ և տուժողների նկատմամբ անտարբերությամբ: Սա պայմանավորված է նման հանցագործների հոգեբանական օտարմամբ, քանի որ վերջիններս չեն կարողանում իրենց պատկերացնել տուժողի դերում, չեն ապրումակցում վերջիններիս և նրանց համար միևնույնն է, թե ինչպիսի հույզեր են ունենում հանցանքներից տուժած անձինք: Սա խիստ բնորոշ է հասարակությունից օտարված անձանց, քանի որ վերջիններս, որպես կանոն, չեն ունեցել էմոցիոնալ կապեր սովյալ հասարակության անդամների հետ:

Հոգեբանական օտարումը կարող է հանգեցնել երիտասարդի աուտիզացիայի, որին ընդհանուր առմամբ հատուկ է արտաքին աշխարհից մեկուսացումը: Նա ընկղմվում է իր ներաշխարհի մեջ՝ նրա համար ուղեցույց են ծառայում միայն իր անձնական չափանիշները, շատ հաճախ կորում է ուրիշներին հասկանալու, նրանց զգացումներն ու հույզերն ընկալելու հատկությունը: Նման երիտասարդների վարքագիծը հիմնականում էքսցենտրիկ է՝ պարտրված անբնական հուզականությամբ, և եթե արտաքին աշխարհի որևէ գրգիռ այնուամենայնիվ ազդում է նրանց վրա, ապա ակնհայտ են դառնում նրանց խիստ զգայունությունն ու խոցելիությունը¹¹:

Կարևոր է տարբերակել երիտասարդի հոգեբանական օտարումը նրա սոցիալական օտարումից, որը մեծ մասամբ կախված է այն բանից, թե ինչ գործոններ են ծնել այս երևույթը՝ երիտասարդի անձնային առանձնահատկությունները, թե՞ նրա միջավայրը: Կարելի է ասել, որ հոգեբանական օտարումը ցույց է տալիս երիտասարդի դիրքորոշումը այլ անձանց նկատմամբ, որը պայմանավորված է նրա անձնային առանձնահատկություններով (հաճախ աուտիզացիայով): Սոցիալական օտարումը առաջանում է հիմնականում արտաքին ազդեցությունների պատճառով, որը բացատրվում է շրջապատի անբարյացակամ վերաբերմունքով: Սոցիալական օտարման առանձնահատկությունն այն է, որ երիտասարդը ձգտում է հասարակության, շրջապատի հետ հաղորդակցման, սակայն հասարակությունը վանում է նրան, անտարբեր, արհամարհական վերաբերմունք է ցուցաբերում նրա նկատմամբ: Այս հանգամանքը նրա համար կարող է ունենալ աղետալի հետևանքներ,

¹⁰ См. у Антонян Ю. М. Психологическое отчуждение личности и преступное поведение. Ер., 1987, էջ 6:

¹¹ См. у Березин Ф. Б., Мирошников М. П., Рожанец Р. В. Методика многостороннего исследования личности. М., 1946, էջ 93-95:

քանի որ, թշնամաբար տրամադրվելով հասարակության նկատմամբ, նա հեշտությամբ և առանց խղճի խայթի կարող է հանցանք կատարել:

Այսպիսով, հոգեբանական օտարումը անձի կողմից սոցիալական միջավայրի նկատմամբ բացասական սուբյեկտիվ մոտեցում է, իսկ սոցիալական օտարումը միջավայրի ու հասարակության կողմից անձի մերժումն է¹²:

Պետք է նշենք, որ ինչքան էլ բարձր լինի անձի հոգեբանական օտարման դերը հանցագործության կատարման մեխանիզմում, այնուամենայնիվ այն որոշիչ չէ, որովհետև բարենպաստ իրադրության ազդեցությունը կարող է չեզոքացնել օտարման բացասական կողմնորոշումները:

Հանցանք կատարելու բուն պատճառ են երիտասարդի օտարման հետևանքով առաջացող հոգեբանական այնպիսի երևույթներ, ինչպիսիք են տազնապայնությունը, վախը, ագրեսիան, դաժանությունը և այլն: Սա է, որ անհրաժեշտություն է առաջացնում ավելի մանրամասն անդրադառնալու այս բացասական հույզերի ծագման պատճառներին և պայմաններին, դրանց բովանդակությանը:

Հոգեբանական բառարանում տրված է տազնապայնության հետևյալ բնորոշումը. «Տազնապայնությունը անհատական հոգեբանական առանձնահատկություն է, որն արտահայտվում է անձի կողմից կենսական տարբեր իրադրություններում անհանգստություն զգալով, ընդ որում շատ հաճախ այդ պայմաններում անհանգստություն զգալու որևէ իրական առիթ չի լինում»¹³: Անհրաժեշտ է տարբերակել տազնապայն տազնապայնությունից: Տազնապայն անցողիկ, ժամանակավոր անհանգստության զգացում է, իսկ տազնապայնությունը կայուն վիճակ է: Տազնապայնությունը կապված չէ որևէ կոնկրետ իրավիճակի հետ և միշտ արտահայտվում է տվյալ անձի վարքագծում: Երբ անձը վախենում կամ անհանգստանում է ինչ-որ կոնկրետ բանից, ապա այստեղ արդեն գործ ունենք սարսափի հետ¹⁴: Մարսափի և տազնապայն փոխհարաբերության մասին խոսելիս պետք է նշել, որ տազնապայն բազմաթիվ հույզերի ամբողջություն է, սարսափը՝ դրանցից մեկը¹⁵:

Ժամանակակից հոգեբանության մեջ տազնապայն դիտվում է որպես այնպիսի հուզական բարդույթ, որի մեջ մտնում են վիշտը, գայրույթը, վախը (սարսափը), ամոթը, մեղավորության զգացումը, իսկ երբեմն էլ հետաքրքրությունը: Տազնապայն տարբեր դրսևորումների մեջ կարող են ներառվել այնպիսի զգացումներ, ինչպիսիք են թշնամանքը, տառապանքը, ընդհանուր գրգռվածությունը, ինչպես նաև՝ որոշակի մտքեր և մտապատկերներ¹⁶:

¹² Տե՛ս **Антонян Ю. М.** նշվ. աշխ., էջ 25:

¹³ «Психологический словарь». М., 1997, с. 386.

¹⁴ Տե՛ս **Лютова Е. К.** Шпаргалка для взрослых. Психокоррекционная работа с гиперактивными, агрессивными, тревожными и аутичными детьми. М., 2001, էջ 208:

¹⁵ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 209:

¹⁶ Տե՛ս **Ա. Նալչաջյան**, Հոգեբանության հիմունքներ, Եր., 1997, էջ 457:

Այսպիսով, տազնապայնությունը, տազնապը, վախը հոգեբանական երևույթներ են, որոնք ահռելի ազդեցություն ունեն երիտասարդների վարքագծի և կենսաձևի վրա, և այս հույզերի ուսումնասիրությունը անշուշտ կարող է բացահայտել վերջիններիս հանցավոր վարքագծի պատճառները: Կարելի է ասել, որ անցանկալի, ցավագին զգացումների ամենատարածված ձևը տազնապն է, որը կարելի է բնութագրել որպես ներքին լարվածության և դժգոհության միասնություն: Ոչ մի զգացում չի ազդում անձի հոգևոր և ֆիզիակական վիճակի վրա այնպես, ինչպես տազնապը:

Պետք է նշել, որ տազնապայնությունը՝ որպես հանցանք կատարած երիտասարդի անձնային առանձնահատկություն, հանցանքի կատարումից հետո չի չեզոքանում և անգամ չի թուլանում: Կարելի է եզրակացնել, որ տազնապայնությունը կարող է ակտիվորեն նպաստել երիտասարդների հանցավոր վարքագծին, բայց դա հնարավոր է միայն այն դեպքերում, երբ վերջինս պաշտպանության կարիք է զգում այն մարդկանցից և երևույթներից, որոնցից նա վտանգ կամ թշնամանք է ակնկալում: Եթե երիտասարդին հաջողվում է գտնել տազնապայնության աղբյուրը, ապա նրա մեջ ծագում է մեկ այլ զգացում, որը ևս անմիջականորեն կապված է տազնապի հետ: Դա վախն է: Վախի զգացումը իր բնույթով շատ ուժգին է և այս հոգեվիճակում գտնվող անձը ոչ թե ձգտում է հանգստանալ և դուրս գալ այդ իրավիճակից, այլ ամեն կերպ փորձում է գտնել վախի, տազնապի աղբյուրը և անպայման չեզոքացնել կամ վերացնել այն, իսկ եթե դա իր ուժերից վեր է, ապա դիմել փախուստի: Ակնհայտ է, որ նման վիճակում գտնվող անձի համար հասարակական արժեքների նշանակությունը կորչում կամ թուլանում է և համակցվելով այլ բացասական գործոնների հետ՝ կարող է դրդել երիտասարդին հանցանք կատարելու:

Փաստորեն, բարձր տազնապայնությունը շատ հաճախ հանցավոր վարքագծի սուբյեկտիվ պատճառ է դառնում: Կարևորելով տազնապայնության դերը երիտասարդների հանցավոր վարքագծի մեխանիզմում՝ մենք Չ. Դ. Սպիրերգի մեթոդով անց ենք կացրել հետազոտություն օրինապահ և հանցանք կատարած երիտասարդների շրջանում, որի նպատակը վերջիններիս մեջ առկա տազնապայնության աստիճանի բացահայտումն է:

Աղյուսակ 3

Օրինապահ և հանցանք կատարած երիտասարդների տազնապայնության աստիճանը

Տազնապայնության աստիճան	Օրինապահ երիտասարդներ	Հանցանք կատարած երիտասարդներ
Բարձր	10 %	29 %
Միջին	61 %	63 %
Ցածր	29 %	8 %

Ինչպես տեսնում ենք, հանցանք կատարած երիտասարդների շրջանում տազնապայնության բարձր մակարդակը մոտ երեք անգամ գերազանցում է օրինապահ երիտասարդների տազնապայնության բարձր մակարդակին: Հանցանք կատարած երիտասարդների տազնապայնության աստիճանի ուսումնասիրությունը ըստ հանցակազմերի ցույց է տալիս, որ բարձր տազնապայնությամբ օժտված երիտասարդների 19 %-ը կատարել է այնպիսի հանցագործություններ, որոնք ուղված են եղել զինվորական ծառայությունից այս կամ այն կերպ խուսափելուն (ժամկետային զինվորական ծառայությունից, վարժական հավաքներից կամ գորահավաքներից խուսափելը, դասալքությունը, անդամախեղելու, հիվանդության սիմուլյացիայի կամ ապօրինի այլ եղանակով զինվորական ծառայությունից խուսափելը և այլն), 43 %-ը կատարել է շահադիտական և շահադիտական-բռնի հանցագործություններ (գողություն, կողոպուտ, խարդախություն, ավազակություն, շորթում և այլն), իսկ 25 %-ը՝ բռնի հանցագործություններ (ծանրացուցիչ հանգամանքներում սպանություններ, հասարակ սպանություն, առողջությանը տարբեր աստիճանի վնասի պատճառում և այլն): Իմ կողմից ուսումնասիրված բարձր տազնապայնությամբ օժտված հանցանք կատարած երիտասարդների մնացած մասը կատարել է բռնի-սեռական (6 %) և մի շարք այլ հանցագործություններ՝ կապված զենքի, թմրամիջոցների, թանկարժեք իրերի ապօրինի շրջանառության հետ: Տազնապայնության միջին մակարդակով օժտված հանցանք կատարած երիտասարդների 34 %-ը կատարել է շահադիտական հանցագործություններ, 25 %-ը՝ բռնի հանցագործություններ, 10 %-ը՝ զինվորական ծառայության կարգի դեմ ուղղված հանցագործություններ, 8 %-ը՝ թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության հետ կապված հանցագործություններ, մնացածը՝ այլ հանցագործություններ: Ցածր տազնապայնությամբ օժտված հանցանք կատարած երիտասարդների մոտ 60 %-ը կատարել է շահադիտական հանցագործություններ, 21 %-ը՝ բռնի հանցագործություններ, 8 %-ը՝ անձի սեռական անձեռնմխելիության և սեռական ազատության դեմ ուղղված հանցագործություններ, իսկ մնացածը կատարել են թմրամիջոցների, զենքի ապօրինի շրջանառության հետ կապված հանցագործություններ: Հետաքրքրական են զինվորական ծառայության կարգի դեմ ուղղված հանցագործությունների նման բարձր ցուցանիշները, որոնք վկայում են, որ այս հանցագործությունների լատենտայնությունն ունի նվազման կայուն միտում, և սա մեր բանակի առջև դրված խնդիրների հաջող լուծման ամենակարևոր երաշխիքներից է:

Քանի որ բռնի հանցագործությունների մեծ մասը կատարվում է երի-

տասարդների կողմից, ապա կարևոր և արդիական է դառնում երիտասարդ հանցագործների հոգեբանական կառուցվածքում ագրեսիայի և դաժանության ծագման պատճառների ու պայմանների ուսումնասիրությունը:

Ագրեսիան և դաժանությունը ըստ էության ուժի ցուցադրում են, դրա գործադրման սպառնալիք: Ե՛վ ագրեսիան, և՛ դաժանությունը կարող են լինել ինչպես անհատական, այնպես էլ խմբային, և դրանք միշտ նպատակային են և կատարվում են որևէ ցանկալի արդյունքի հասնելու համար: Այսպես, ուրիշի նկատմամբ բռնություն, դաժանություն ցուցաբերելով՝ երիտասարդը կարող է հասնել իր համար ցանկալի որոշակի հոգեվիճակի, որը ոչ միշտ է գիտակցվում նրա կողմից:

Կարևորելով ագրեսիվության դերը երիտասարդների հանցավոր վարքագծի մեխանիզմում՝ մենք Բասս-Դարկիի մեթոդով անցկացրել ենք օրինապահ և հանցանք կատարած երիտասարդների ագրեսիվության և թշնամության մակարդակների ուսումնասիրություն, ինչը կարևոր է վերջիններիս վարքագծի առանձնահատկությունների բացահայտման տեսանկյունից: Նշված մեթոդով ուսումնասիրությունը մեզ թույլ է տվել առանձնացնելու օրինապահ և հանցանք կատարած երիտասարդների ագրեսիվության ռեակցիաների հետևյալ տեսակները.

1. ֆիզիկական ագրեսիա (ֆիզիկական ուժի գործադրումը այլ անձի նկատմամբ),

2. անուղղակի ագրեսիա (բամբասանք, չար կատակներ՝ ուղղված այլ անձի դեմ, կամ ընդհանրապես որպես բնավորություն),

3. գրգռվողականություն (չնչին գրգռման դեպքում բացասական հույզերի դրսևորման պատրաստակամություն),

4. նեգատիվիզմ (սահմանված օրենքների և սովորույթների նկատմամբ հակադրման, մերժման միտում),

5. վիրավորվածություն (նախանձ և ատելություն շրջապատի հանդեպ),

6. կասկածամտություն (այլ անձանց հանդեպ զգուշավորություն և անվստահություն),

7. վերբալ ագրեսիա (բացասական հույզերի արտահայտումը շարժումներով կամ խոսքով),

8. մեղքի զգացում (անձի համոզմունքը, որ ինքը վատն է, խղճի խայթ զգալը):

Ըստ ագրեսիայի նշված ռեակցիաների՝ օրինապահ և հանցանք կատարած երիտասարդների շրջանում կատարված հետազոտությունը տվեց հետևյալ արդյունքները:

Աղյուսակ 4

Օրինապահ և հանցանք կատարած երիտասարդների ագրեսիվության աստիճանը

Ագրեսիայի տեսակները	Օրինապահ երիտասարդներ		Հանցանք կատարած երիտասարդներ	
	բարձր	նորմալ	բարձր	նորմալ
ֆիզիկական ագրեսիա	58.3 %	41.7 %	63.8 %	36.2 %
անուղղակի ագրեսիա	24.7 %	75.3 %	42.6 %	57.4 %
գրգռվածություն	66.7 %	33.3 %	76 %	24 %
նեգատիվիզմ	74.7 %	25.3 %	83.8 %	16.2 %
վիրավորվածություն	32.9 %	67.1 %	69.6 %	30.4 %
կասկածամտություն	63.5 %	36.5 %	74.3 %	25.7 %
վերբալ ագրեսիա	79 %	21 %	85.3 %	14.7 %
մեղքի զգացում	74.4 %	25.6 %	88.4 %	11.6 %

Աղյուսակից ակնհայտ երևում է, որ հանցանք կատարած երիտասարդների ագրեսիվությունը քննարկվող բոլոր ռեակցիաների առումով գերազանցում է օրինապահ երիտասարդների ագրեսիվությունը, ինչը, մեր կարծիքով, այդ անձանց կողմից հանցագործություններ (հատկապես բռնի) կատարելու կայուն նախահիմք է: Ուստի խիստ կարևոր է ուղղիչ հիմնարկների, իրավապահ մարմինների կողմից այնպիսի դաստիարակչական միջոցառումների իրականացումը, որոնք կնպաստեն հանցանք կատարած երիտասարդների մեջ ագրեսիվության մակարդակի նվազեցմանը, ինչը կանխարգելի այս երիտասարդների կողմից հետագա հանցավոր գործունեությունը:

Օրինապահ երիտասարդների և հանցանք կատարած երիտասարդների ագրեսիվության և թշնամության մակարդակները համադրելիս ստացանք հետևյալ պատկերը:

Աղյուսակ 5

Օրինապահ և հանցանք կատարած երիտասարդների ագրեսիվության և թշնամության մակարդակները

	ագրեսիվություն			թշնամություն		
	բարձր	միջին	ցածր	բարձր	միջին	ցածր
օրինապահ երիտասարդներ	13.8 %	49.4 %	36.8 %	57.5 %	42.5 %	-
հանցանք կատարած երիտասարդներ	26.2 %	48.5 %	25.3 %	65.1 %	34.9 %	-

Ներկայացված աղյուսակից պարզորոշ երևում է, որ հանցանք կատարած երիտասարդների ազդեցիվության բարձր մակարդակը գրեթե երկու անգամ գերազանցում է օրինապահ երիտասարդների համանուն ցուցանիշը: Թշնամության բարձր մակարդակը ևս գերազանցում է, ինչը վկայում է այն էական հոգեբանական տարբերությունների մասին, որոնք առկա են օրինապահ և հանցանք կատարած երիտասարդների միջև:

Այսպիսով, կատարված հետազոտությունների հիման վրա կարելի է եզրակացնել, որ երիտասարդ հանցագործների մեջ առկա են հոգեբանական մի շարք բացասական գործոններ, որոնք էական դեր են կատարում երիտասարդի կողմից հանցավոր արարք կատարելու պատճառական մեխանիզմում: Նշված գործոնները պայմանավորված են երիտասարդի սոցիալականացման և դաստիարակության մեջ տեղ գտած բացթողումներով ու բացասական երևույթներով: Ուստի երիտասարդների հանցավորության կանխման առումով անչափ կարևոր են նշված գործոնների չեզոքացմանն ուղղված միջոցառումների մշակումն ու իրականացումը:

Բանալի բառեր – *երիտասարդ հանցագործ, հոգեբանական առանձնահատկություններ, օտարվածություն, ազդեցիկ, տազնապայտություն, ժխտողականություն, համեմատական վերլուծություն, բացասական գործոններ*

ТИГРАН СИМОНЯН – Психологические особенности молодого преступника. – Психология молодого правонарушителя – ключ к выявлению и пониманию негативных факторов, толкающих молодого человека к совершению преступления. Есть основания полагать, что именно в психологических особенностях заключается едва ли не главная причина молодёжной преступности. В статье рассмотрены такие присущие молодым преступникам черты, как отчуждение, тревожность, агрессивность и жестокость. Проведён сравнительный анализ психологических особенностей, свойственных, с одной стороны, законопослушной молодёжи, а с другой – молодым преступникам. Это сопоставление обнаружило существенную разницу в психологии двух этих групп.

Ключевые слова: *молодой преступник, психологические особенности, отчуждение, агрессивность, жестокость, тревожность, сравнительный анализ, негативные факторы*

TIGRAN SIMONYAN – Psychological Features of Young Crime Perpetrators. – Psychological features of young crime perpetrators are the key to reveal and comprehend the negative factors which instigate a young person to commit a crime. One may admit that these features are the main factors that determine the trends of youth criminality. The following psychological features of young crime perpetrators are analyzed in the article: estrangement, aggressiveness, cruelty, anxiety, etc. Comparative analysis of the psychological features of law-abiding young people and young crime perpetrators shows a significant difference between these two groups.

Key words: *young crime perpetrator, psychological features, estrangement, aggressiveness, cruelty, anxiety, negativism, comparative analysis, negative factors*